

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA RANG BILDIRUVCHI LEKSEMALARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Rasulova Istoda Abdulatifovna

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21210034>

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi o'zbek va ingliz tillarida rang bildiruvchi leksemalarning leksik-semantik xususiyatlari kontrastiv yondashuv asosida tahlil qilinadi. Rang nomlari faqat predmetning tashqi belgisini ifodalovchi birliklar emas, balki xalqning dunyoqarashi, madaniy tajribasi, estetik qarashlari va emotsional baholash mezonlarini aks ettiruvchi muhim til vositalaridir. Tadqiqotda o'zbek tilidagi oq, qora, qizil, ko'k, yashil, sariq kabi leksemalar ingliz tilidagi white, black, red, blue, green, yellow birliklari bilan qiyoslanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ikki tilda rang bildiruvchi so'zlarning asosiy denotativ ma'nolari o'xshash bo'lsa-da, ularning ko'chma, ramziy, frazeologik va madaniy ma'nolarida sezilarli farqlar mavjud.

Kalit so'zlar: rang leksemalari, leksik semantika, kontrastiv tahlil, o'zbek tili, ingliz tili, ko'chma ma'no, madaniy semantika, frazeologiya

Аннотация: В данной работе на основе контрастивного подхода анализируются лексико-семантические особенности цветообозначающих лексем в узбекском и английском языках. Названия цветов представляют собой не только языковые единицы, обозначающие внешние признаки предметов, но и важные средства отражения мировоззрения народа, его культурного опыта, эстетических взглядов и эмоционально-оценочных представлений. В исследовании сопоставляются узбекские лексемы oq, qora, qizil, ko'k, yashil, sariq с английскими white, black, red, blue, green, yellow. Результаты исследования показывают, что, несмотря на сходство основных денотативных значений цветообозначающих слов в обоих языках, их

переносные, символические, фразеологические и культурные значения существенно различаются.

Ключевые слова: *цветообозначающие лексемы, лексическая семантика, контрастивный анализ, узбекский язык, английский язык, переносное значение, культурная семантика, фразеология*

Abstract: *This paper analyzes the lexical and semantic features of color-denoting lexemes in the Uzbek and English languages using a contrastive approach. Color terms are not merely linguistic units expressing the external characteristics of objects; they also serve as important means of reflecting a nation's worldview, cultural experience, aesthetic values, and emotional evaluations. The study compares the Uzbek lexemes oq, qora, qizil, ko'k, yashil, and sariq with their English counterparts white, black, red, blue, green, and yellow. The findings indicate that although the basic denotative meanings of color terms are similar in both languages, significant differences exist in their figurative, symbolic, phraseological, and cultural meanings.*

Keywords: *color lexemes, lexical semantics, contrastive analysis, Uzbek language, English language, figurative meaning, cultural semantics, phraseology*

Tilning leksik tizimida rang bildiruvchi leksemalar muhim o'rin egallaydi. Rang nomlari insonning borliqni idrok etishi, predmet va hodisalarni farqlashi hamda ularga baho berishida faol ishtirok etadi. Har bir xalq ranglarni nafaqat fizik belgi sifatida, balki ma'naviy, madaniy va emotsional mazmun bilan bog'liq holda qabul qiladi. Shu jihatdan o'zbek va ingliz tillarida rang bildiruvchi leksemalarni qiyosiy o'rganish leksik-semantik o'xshashlik va farqlarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Rang leksemalari badiiy nutq, kundalik muloqot, frazeologik birliklar, reklama matnlari va tarjima jarayonida keng qo'llanadi. Ayniqsa, *oq ko'ngil, qora niyat, qizil yuz, green light, black market, white lie* kabi birliklar rang nomlarining oddiy belgi bildirish doirasidan chiqib, murakkab semantik mazmun kasb etishini ko'rsatadi.

Tadqiqotda kontrastiv tahlil, komponent tahlil, semantik guruhlash va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. O'zbek va ingliz tillaridagi rang bildiruvchi leksemalar ularning asosiy, ko'chma, baholovchi va frazeologik ma'nolari nuqtayi nazaridan qiyoslandi. Tahlilda rang nomlarining lug'aviy ma'nosi, semantik kengayishi, milliy-madaniy xususiyati va nutqiy qo'llanish doirasi hisobga olindi. Asosiy e'tibor rang leksemalarining ijobiy yoki salbiy baho ifodalashi, inson xarakteri, ruhiy holati, ijtimoiy hodisalar va madaniy tasavvurlar bilan bog'lanishiga qaratildi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz tillarida rang bildiruvchi leksemalarning birlamchi ma'nosi ko'p hollarda mos keladi. Masalan, o'zbek tilidagi *oq* va ingliz tilidagi *white* leksemalari rangning yorqin, tiniq va oppoq ko'rinishini bildiradi. Biroq ularning ko'chma ma'nolarida ayrim farqlar mavjud. O'zbek tilida *oq* leksemasi poklik, halollik, yaxshilik, nur va ezgulik bilan bog'lanadi. *Oq yo'l*, *oq ko'ngil*, *oq fotiha* kabi birliklarda bu rang ijobiy ma'no kasb etadi. Ingliz tilida *white* ham poklik va beg'uborlikni bildiradi, ammo *white lie* birikmasida u "zararsiz yolg'on" ma'nosida ishlatiladi. Bu holat rang nomining ma'nosi kontekstga qarab o'zgarishini ko'rsatadi.

Qora va *black* leksemalari ikki tilda ham ko'pincha zulmat, yomonlik, xavf, qayg'u yoki noqonuniylik ma'nolari bilan bog'lanadi. O'zbek tilida *qora niyat*, *qora kun*, *qora xabar* kabi birliklar salbiy bahoni ifodalaydi. Ingliz tilida *black market*, *black list*, *black day* kabi birliklarda ham salbiy yoki xavfli holat anglashiladi. Shu bilan birga, ingliz tilida *black tie* rasmiy kiyinish uslubini bildiradi va salbiy ma'noga ega emas. O'zbek tilida esa *qora* leksemasi ayrim kontekstlarda oddiy rang ma'nosida neytral qo'llanadi, masalan, *qora qalam*, *qora choy*, *qora soch*.

Qizil va *red* leksemalari ham semantik jihatdan boy birliklardir. O'zbek tilida *qizil* ko'pincha qon, hayajon, uyalish, go'zallik yoki xavf ma'nolari bilan bog'lanadi. *Qizil yuz*, *qizil gul*, *qizil chiroq* kabi birliklarda ushbu leksema turli semantik yuk kasb etadi. Ingliz tilida *red* leksemasi ham xavf, ogohlantirish, g'azab

yoki kuchli hissiyot bilan bog'lanadi. Masalan, *to see red* g'azablanish, *red alert* esa xavfli ogohlantirish ma'nosini bildiradi. Har ikki tilda bu rang emotsional kuchlilik va faollik belgisi sifatida namoyon bo'ladi.

Ko'k leksemasi o'zbek tilida osmon, kenglik, sokinlik, ba'zan esa xomlik va yetilmaganlik ma'nolari bilan bog'lanadi. Ingliz tilidagi *blue* leksemasi esa rang ma'nosidan tashqari qayg'u, tushkunlik va ruhiy holatni bildiradi. Masalan, *to feel blue* iborasi xafa bo'lish ma'nosida qo'llanadi. O'zbek tilida esa *ko'k* leksemasi bunday ruhiy tushkunlik ma'nosini bevosita ifodalamaydi. Bu ikki til o'rtasidagi muhim semantik farqlardan biridir.

Yashil va *green* leksemalari tabiat, o'sish va yangilanish bilan bog'liq umumiy ma'nolarga ega. O'zbek tilida *yashil* ko'proq tabiat, bahor, hayotiylik va ekologik tozalikni bildiradi. Ingliz tilida *green* ham tabiat va ekologiya bilan bog'liq bo'lsa-da, u tajribasizlik ma'nosida ham ishlatiladi. Masalan, *green worker* tajribasiz xodim ma'nosini anglatishi mumkin. *Sariq* va *yellow* leksemalari esa har ikki tilda yorqinlik va ogohlantirish bilan bog'liq bo'lsa-da, ingliz tilida *yellow* ba'zan qo'rqoqlik ma'nosida ham qo'llanadi. O'zbek tilida esa *sariq* ko'proq rang, kasallik belgisi yoki kuz manzarasi bilan bog'liq kontekstlarda uchraydi.

O'zbek va ingliz tillarida rang bildiruvchi leksemalarning semantik tizimi umumiy va xususiy jihatlarning uyg'unligidan tashkil topadi. Umumiyliklar insonning tabiiy idroki, ranglarni ko'rish tajribasi va borliqni tasniflash ehtiyoji bilan bog'liq. Farqlar esa milliy tafakkur, tarixiy tajriba, diniy-madaniy qarashlar, frazeologik an'analar va ijtimoiy kontekst ta'sirida shakllanadi. O'zbek tilida rang leksemalari ko'pincha axloqiy baho, xalqona obraz va milliy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lsa, ingliz tilida ular ijtimoiy, psixologik, siyosiy va terminologik ma'nolarda ham keng qo'llanadi. Tarjima jarayonida rang leksemalarini so'zmaso'z berish har doim ham to'g'ri natija bermaydi, chunki ularning ramziy ma'nolari har ikki tilda bir xil emas.

O'zbek va ingliz tillarida rang bildiruvchi leksemalar leksik-semantik jihatdan boy va ko'p qirrali birliklar hisoblanadi. Ularning denotativ ma'nolari ko'pincha mos keladi, biroq konnotativ, frazeologik va madaniy ma'nolarida sezilarli farqlar kuzatiladi. Rang nomlari ikki tilda ham inson hissiyoti, ijtimoiy baho, madaniy ramz va obrazli tafakkurni ifodalashda faol ishtirok etadi. Mazkur hodisani kontrastiv o'rganish tarjima amaliyoti, leksikografiya, lingvomadaniyatshunoslik va ingliz tilini o'zbek auditoriyasiga o'qitishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. — Москва: Высшая школа, 1986. — 295 с.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: синонимические средства языка. — Москва: Наука, 1974. — 367 с.
3. Хожиев А. Тилшунослик терминларининг изохли луғати. — Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2002. — 168 б.
4. Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги адабий ўзбек тили. — Тошкент: Университет, 2006. — 464 б.
5. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. — Жиззах: Сангзор, 2006. — 92 б.
6. Cruse D.A. Lexical Semantics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1986. — 310 p.
7. Lyons J. Semantics. Vol. 1. — Cambridge: Cambridge University Press, 1977. — 371 p.
8. Palmer F.R. Semantics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1981. — 221 p.